

ZARZĄDZANIE KRYZYSOWE JAKO SPECJALNOŚĆ W DYSCYPLINIE NAUKOWEJ – NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE

Józef Władysław Michniak

Wojskowa Akademia Techniczna

Streszczenie. W procesie poznania naukowego istotnym zagadnieniem jest sprawna umiejętność budowy obszaru, w którym będziemy się poruszali w trakcie realizowanych zadań badawczych. Dlatego też, po zmianach w klasyfikacji nauk wprowadzonych Uchwałą Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów z dnia 28 stycznia 2011 r. zmieniającą uchwałę w sprawie określenia dziedzin nauki i dziedzin sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych (M.P. 2011 Nr 14, poz. 149) zachodzi potrzeba przeprowadzenia dyskusji na temat określenia obszarów grupy nauk wchodzących do nowo powołanych dyscyplin naukowych i wyodrębnienia w nich podstawowych specjalności naukowych. W związku z powyższym autor spróbował wyodrębnić jedną ze specjalności w obszarze dyscypliny naukowej – nauki o bezpieczeństwie. Obiektem dywagacji jest obszar zarządzania kryzysowego – celem jest pokazanie, że spełnia on wymagania niezbędne do uznania jako specjalność naukowa w grupie nauk o bezpieczeństwie.

Wstęp

Analizując stan publikacji w obszarze nauk o bezpieczeństwie¹ w dziedzinie naukowej nauki społeczne, z przykrością widzę, że w większości publikacji obszar tych nauk (nauk o bezpieczeństwie) został zawężony przede wszystkim dla potrzeb dydaktyki szkoły wyższej oraz bezpieczeństwa narodowego (wewnętrznego)².

W tej sytuacji słów kilka o nauce rozumianej rzeczowo (tab. 1).

Nauki o bezpieczeństwie to grupa nauk związanych z różnorodnymi systemami zabezpieczeń, jakie można wykorzystać w okresie pokoju, kryzysu i wojny, a które obejmują całokształt problematyki bezpieczeństwa w wymiarze narodowym i międzynarodowym. Przedmiotem badań tej dyscypliny są współczesne systemy bezpieczeństwa w wymiarze militarnym i niemilitarnym oraz ich funkcjonowanie na różnych poziomach organizacyjnych. Systemy te obejmują działania instytucji o charakterze państwowym, rządowym i samorządowym, przedsiębiorców i organizacji społecznych. Badania w zakresie tej dyscypliny powinny służyć tworzeniu

¹ Nauki o bezpieczeństwie – jedna z dyscyplin naukowych wchodzących w skład obszaru nauk społecznych i dziedziny nauk społecznych, utworzona Uchwałą Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów z dnia 28 stycznia 2011 r. zmieniającą uchwałę w sprawie określenia dziedzin nauki i dziedzin sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych (M.P. 2011 Nr 14, poz. 149).

² Bezpieczeństwo wewnętrzne jest jednym z dwóch, obok bezpieczeństwa zewnętrznego, rodzajów bezpieczeństwa wyróżnianych ze względu na stosunek do obszaru państwa. Odnosi się do zagrożeń i przeciwdziałań występujących wobec nich wewnątrz państwa. Zapewnienie odpowiednio wysokiego poziomu bezpieczeństwa wewnętrznego jest istotnym elementem polityki wewnętrznej państwa.

teoretycznych podstaw i rozwojowi systemów bezpieczeństwa międzynarodowego, narodowego i systemów operacyjnych funkcjonujących w obszarze bezpieczeństwa.

TABELA 1

Nauka rozumiana rzeczowo

1.	Czym jest nauka?	Nauka jest społeczną działalnością ludzi mającą na celu obiektywne i adekwatne poznawanie rzeczywistości wyrastające z potrzeb jej opanowania i przekształcania przez człowieka.
2.	Ile jest nauk?	Nauka, jako taka, jest tylko jedna!
3.	Co jest efektem nauki?	Efektom nauki są paradygmaty (teorie naukowe), które w pewnym okresie dostarczają rozwiązań modelowych.
4.	Co jest przedmiotem poznania naukowego?	Przedmiotem poznania naukowego jest wewnętrzne i zewnętrzne otoczenie człowieka.
5.	Co stanowi strukturę przestrzeni naukowej?	Strukturę przestrzeni naukowej stanowią takie elementy jak: 1) przedmiot poznania, 2) metody, techniki i narzędzia badawcze, 3) język opisu.
6.	Co wpływa na złożoność struktury przestrzeni naukowej?	Złożoność struktury przestrzeni naukowej powoduje konieczność uwzględniania w niej: 1) dziedzin wiedzy, 2) dyscyplin naukowych, 3) specjalności, które charakteryzują się tylko im właściwymi: 1. przedmiotami poznania, 2. metodami, technikami i narzędziami badawczymi, 3. językami opisu.

Źródło: opracowanie własne na bazie wniosków z literatury problemu

Potencjonalne według mnie centralne problemy tworzące grupę nauk o bezpieczeństwie powinny być zintegrowane wspólnym przedmiotem materialnym (obiektem badania) – działaniem zespołów wysoce zhierarchizowanych (np. wojskowych, policyjnych, straży pożarnej, ratowniczych itp.) w środowisku społecznym (humanistycznym). Powinny się one zajmować poszukiwaniem oraz uzasadnianiem efektywnych sposobów i procedur przygotowania i prowadzenia działań z użyciem powyższych struktur, a także procesów kierowania (dowodzenia, zarządzania i administrowania) pozwalających osiągnąć zamierzone stany osób, systemów lub społeczeństw.

Dyscypliny naukowe różnią się między sobą przedmiotem formalnym, ponieważ każda z nich posiada ustaloną i wyodrębnioną problematykę w ramach przedmiotu materialnego grupy nauk. Dokonują one oryginalnej syntezy wyników badań różnych dyscyplin podstawowych i stosowanych w celu zbudowania teorii operacyjnych i dyrektyw praktycznych, związanych z efektywnością działań tych zespołów wysoce

zhierarchizowanych, jak i całych systemów (np. zarządzania kryzysowego, ratowniczo-gaśniczych, ratownictwa medycznego itp.), a wyróżniających się możliwością użycia w swoich działaniach skomplikowanych systemów technicznych i innych środków zapobiegawczych lub nawet przymusu fizycznego.

Badana rzeczywistość – działania tych zespołów i otaczające je procesy przyrodnicze oraz społeczne – jest przedmiotowo zróżnicowana i zawiera zjawiska mierzalne i niemierzalne, przy czym te ostatnie stanowią większość. Dlatego też dużą wagę przywiązuje się w naukach o bezpieczeństwie do badań statystycznych i roli twierdzeń probabilistycznych. Zjawiska losowe w tych naukach mają odniesienie ontologiczne, a nie metodologiczne, bowiem o losowości decyduje przede wszystkim intencjonalność – zamiary ludzi – wyrażająca się świadomą ingerencją człowieka w przebieg procesów – działań z użyciem tych wysoce zhierarchizowanych struktur.

Ze względu na główne zadanie są to nauki stosowane, mające na celu formułowanie teorii projektowania działań zespołów pod kątem ich sprawności. Pod względem metody to nauki empiryczno-formalne, czyli po części doświadczalne w tym sensie, że do uzasadnienia każdego ze swych twierdzeń, dotyczących określonego ich przedmiotu, wymagają jakichś spostrzeżeń.

Uzasadnianie twierdzeń w tej dyscyplinie naukowej to uzasadnianie redukcyjne, mające za przesłanki zdania spostrzeżeniowe. Stosuje się w nich różne rodzaje wyjaśniania, w tym i modelowe, przy czym rola tego ostatniego wciąż wzrasta.

Uwzględniając powyższe dywagacje (przedstawione bardzo esencjonalnie), proponuję poniżej uzasadnienie dla wyłonienia w dyscyplinie naukowej „nauki o bezpieczeństwie” m.in. takiej specjalności naukowej jak „zarządzanie kryzysowe”.

Specjalność „zarządzanie kryzysowe” w obszarze dyscypliny nauki o bezpieczeństwie

Punktem wyjścia do określenia miejsca zarządzania kryzysowego wśród innych nauk są kryteria podziału nauk, zarówno przedmiotowe, jak i metodologiczne. Jako kryteria tego podziału autor przyjął:

- 1) przedmiot badań;
- 2) metody badań,
- 3) rodzaj rozwiązywanych problemów,
- 4) sposób uzasadniania twierdzeń,
- 5) typy wyjaśnień,
- 6) cele,
- 7) formy twierdzeń³.

³ Por. a) W. Kieżun: *Podstawy organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1980, s. 10; b) red. Z. Cackowski, J. Kmita, J. Szaniawski, *Filozofia a nauka. Zarys encyklopedyczny*, Ossolineum, Wrocław 1987, s. 300.

Kryteria te są ze sobą ściśle powiązane i wzajemnie uwarunkowane. Tradycyjnie dzieli się nauki na formalne i empiryczne, uzupełniając ten dychotomiczny podział naukami tzw. kompleksowymi (np. cybernetyka).

Ze względu na przedmiot badań, który jest realnym wycinkiem rzeczywistości, oraz metody badań, zarządzanie kryzysowe należy do nauk empirycznych. W tej grupie nauk zajmuje miejsce wśród nauk społecznych, czyli nauk o człowieku (jako istocie społecznej) i społeczeństwie ludzkim.

Ze względu na cele, jakie stoją przed naukami, i rozwiązywane problemy, wyróżniane są: nauki teoretyczne (nazywane inaczej podstawowymi albo czystymi) i nauki praktyczne (nazywane również stosowanymi albo wdrożeniowymi). Nauki teoretyczne, mając cele czysto poznawcze, dostarczają naukom praktycznym wiedzy wdrażanej następnie do praktyki. Zarządzanie kryzysowe ma cele zarówno poznawcze, jak i praktyczne. Wobec tego jedynie ze względu na przewagę celów praktycznych można je zaliczać raczej do nauk praktycznych. To samo dotyczy rozwiązywania problemów.

Do uzasadniania twierdzeń w zarządzaniu kryzysowym stosuje się głównie rozumowanie redukcyjne, gdyż przesłankami są zwykle zdania spostrzeżeniowe, których prawdziwość wynika z doświadczeń, natomiast do wyjaśniania zarówno redukcyjne, jak i dedukcyjne.

Nie ulega wątpliwości, że zarządzanie kryzysowe należy do nauk o bezpieczeństwie i wiedza wytwarzana w tym zakresie dotyczy wszystkich rodzajów wyspecjalizowanych organów zarządzania oraz innych służb „mundurowych”, pomocy medycznej i sił zbrojnych, mimo cząstkowych odmienności wynikających ze specyficznych właściwości nawet w poszczególnych rodzajach takich służb, jak policja, straż graniczna, straż pożarna itp.

Dyscyplina naukowa i przyjmowane w niej specjalności stanowią dział dziedziny nauki wyodrębniony przedmiotowo i charakteryzujący się:

- 1) zasobem faktów umożliwiających formułowanie praw i teorii naukowych;
- 2) zasobem metod, technik i procedur badawczych;
- 3) zapleczem teoretycznym i filozoficznym, stanowiącym swoiste zawieszenie w przestrzeni badawczej dziedziny nauki, formułowanych praw i teorii naukowych;
- 4) formami organizacyjnymi obejmującymi między innymi kadrę naukowo-dydaktyczną, wydawnictwa i publikacje.

W świetle przytoczonych określeń⁴ teoria zarządzania kryzysowego może śmiało zostać zakwalifikowana jako specjalność do dyscypliny nauk o bezpieczeństwie, ponieważ spełnia stawiane jej wymagania.

⁴ Por. R. Wróblewski, *Taktyka ogólna jako dyscyplina naukowa*, rozprawa habilitacyjna, Wyd. WAP, Warszawa 1987, s. 142-143.

Teoria zarządzania kryzysowego to teoria eklektyczna, całościowy system zawierający wiele podsystemów odpowiednich dyscyplin naukowych, takich jak część:

- 1) matematyki,
- 2) fizyki,
- 3) nauk technicznych,
- 4) filozofii,
- 5) nauk politycznych,
- 6) nauk o zarządzaniu,
- 7) nauk o obronności,
- 8) socjologii,
- 9) psychologii,
- 10) ekonomii.

Teoria zarządzania kryzysowego obejmuje wiedzę o organizowaniu zbiorowej działalności z użyciem specjalistycznych służb i innych formacji oraz identyfikuje i wyjaśnia zależności występujące w procesach kierowania (zarządzania, dowodzenia, administrowania, sterowania) skupionych wokół wytyczania celów, przekształcania ich w zadania dla podległych i podejmowania wysiłków zmierzających do ich realizacji.

Teoria zarządzania kryzysowego jest i powinna być rozwijana po to, aby zmierzać do skonstruowania jednolitego i spójnego aparatu pojęciowego nadającego się do uchwycenia i myślowej systematyzacji strony organizacyjnej procesów zarządzania kryzysowego i ratownictwa.

Zarządzanie kryzysowe jak każda specjalność ma jednoznacznie zdefiniowany:

- 1) przedmiot poznania (przedmiot badań),
- 2) warsztat badawczy: metody, techniki i narzędzia badawcze,
- 3) charakterystyczny dla siebie język opisu dotyczący: typologii, normowania, wartościowania zjawisk zachodzących w przedmiocie poznania i procedurze badawczej.

Rozmiar przestrzeni terminologiczno-pojęciowej zarządzania kryzysowego odzwierciedla poziom jego rozwoju jako specjalności naukowej.

Zarządzanie kryzysowe jest związane nie tylko z naukami o bezpieczeństwie czy obronności, lecz także z innymi naukami. Związek z innymi naukami wynika z przedmiotu badań lub ze wzbogacania wiedzy o zarządzaniu kryzysowym dorobkiem tych nauk. Na przykład z socjologią wiąże się ze względu na przedmiot badań, ponieważ jej elementem (specjalnością) jest socjologia służb „mundurowych” i sił zbrojnych, w tym socjologia zespołów ludzkich zajmujących się zarządzaniem kryzysowym. Socjologia zarządzania kryzysowego jest więc obszarem badań wspólnym dla socjologii, zarządzania kryzysowego i dowodzenia. Inaczej jest w przypadku logiki. Dorobek semiotyki (jako działu logiki zajmującego się znakami, zwłaszcza znakami językowymi) w dziedzinie porozumiewania się jest niezbędny w teorii i w praktyce zarządzania kryzysowego, a szczególnie w tej części, gdzie objawia się dowodzenie w akcjach ratowniczych.

W zarządzaniu kryzysowym bowiem niezmiernie ważne jest precyzyjne przekazywanie informacji. Ponadto wykorzystywane są metody rozumowania i inne metody logiczne.

Zarządzanie kryzysowe najbardziej powiązane jest z teorią organizacji i zarządzania ze względu na przedmiot poznania, którym dla teorii organizacji i zarządzania są sposoby organizowania indywidualnych działań człowieka oraz funkcjonowanie stworzonych przez niego całości organizacyjnych. W wyniku badań formułowane są zasady zorganizowanego działania oraz wspólne dla rozmaitych struktur organizacyjnych zasady ich budowy i sprawnego funkcjonowania, a także metody kierowania zespołami ludzkimi.

Prakseologia jest nauką bardziej ogólną od teorii organizacji i zarządzania, ale również bardzo przydatną. Podstawowy problem prakseologii można wyrazić pytaniem: jak należy działać, by działać najsprawniej? Jej zadaniem jest zdobywanie i uzasadnianie wskazań dotyczących tego, co trzeba czynić, co dobrze jest czynić lub co wystarczy czynić w określonych okolicznościach, aby jak najsprawniej osiągnąć zamierzone skutki. Prakseologia zajmuje się między innymi badaniem takiej działalności zespołowej jak: współdziałanie i ratownictwo. Nieskorzystanie przez zarządzanie kryzysowe z jej dorobku z pewnością byłoby błędem. Prakseologia ma przecież duże znaczenie dla usprawniania bieżącego działania na wszystkich poziomach zarządzania kryzysowego.

Inna nauka – cybernetyka – bada procesy sterowania i komunikacji (łączy) zachodzące w organizmach żywych, społeczeństwie ludzkim i w maszynach. Dlatego też jej dorobek może być wykorzystany przede wszystkim do badania struktur organów zarządzania kryzysowego ze względu na szybkość obiegu informacji, a także do usprawniania procesów informacyjnych w zarządzaniu kryzysowym. Powinno się również korzystać z dorobku telekomunikacji oraz informatyki, która traktowana jest jako dział cybernetyki stosowanej.

Z systemologii natomiast (do której są zaliczane: metodologia badań systemowych, ogólna teoria systemów, szczegółowe teorie systemowe, analiza systemowa i inżynieria systemów) zarządzanie kryzysowe może czerpać z dorobku wiążącego się bezpośrednio z badaniem, projektowaniem, funkcjonowaniem i doskonaleniem systemów zarządzania kryzysowego i systemów teleinformatycznych (łączy).

Teoria podejmowania decyzji, utożsamiana z badaniami operacyjnymi albo traktowana jako nauka ogólniejsza, może pomóc w badaniu i rozwiązywaniu problemów decyzyjnych w procesie zarządzania kryzysowego i ratownictwie.

Dotychczas wymienione nauki, które wiążą się z zarządzaniem kryzysowym, są również powiązane ze sobą, czego przykładem może być psychologiczna teoria decyzji, wiążąca się z psychologią i teorią podejmowania decyzji. Świadczy to o tym, że współcześnie prawie każda nauka czerpie z dorobku innych nauk. Granice między poszczególnymi naukami, dyscyplinami i specjalnościami często nie są wyraźne. Korzystanie z dorobku innych nauk przez zarządzanie kryzysowe nie może mieć jednak charakteru mechanicznego, powinno być dostosowane do jej potrzeb. Jest to podejście właściwe, ponieważ przyczynia się do rozwoju nauki i jednocześnie usprawnia praktykę

zarządzania kryzysowego. Nie jest więc błędem doszukiwanie się jej związków z wieloma innymi naukami, takimi jak: filozofia, historia, matematyka, fizyka, chemia, geografia, biologia, geodezja. Mając na względzie rozwój teorii i praktyki zarządzania kryzysowego, korzystanie z dorobku innych nauk można traktować jako wytyczną metodologiczną.

Cele i funkcje specjalności naukowej „zarządzanie kryzysowe” w obszarze dyscypliny nauki o bezpieczeństwie

Zarządzanie kryzysowe, jak każda nauka, powinno umożliwiać realizację określonych celów i funkcji. Jako cele można przyjąć:

- 1) wykrywanie prawidłowości zarządzania kryzysowego;
- 2) formułowanie i weryfikowanie zasad zarządzania kryzysowego i organizowania systemów łączności na jego potrzeby;
- 3) wyjaśnianie i przewidywanie zjawisk związanych z zarządzaniem kryzysowym;
- 4) wypracowanie metod zdobywania wiedzy o zarządzaniu kryzysowym wyspecjalizowanymi siłami i środkami oraz kierowaniu systemami teleinformatycznymi;
- 5) wyjaśnianie działania systemów zarządzania kryzysowego i systemów wspomaganie decyzji w procesach zarządzania kryzysowego i planowania cywilnego;
- 6) określanie kryteriów i metod oceny efektywności zarządzania kryzysowego i jego systemów wspomaganie;
- 7) rozwijanie aparatu pojęciowego;
- 8) opisywanie i projektowanie systemów zarządzania kryzysowego i systemów wspomaganie decyzji w procesach zarządzania kryzysowego;
- 9) wyjaśnianie i usprawnianie procesów informacyjno-decyzyjnych;
- 10) doskonalenie metod funkcjonowania organów zarządzania kryzysowego w pokojowej działalności służbowej, w sytuacjach kryzysowych oraz w czasie przygotowania i prowadzenia działań zbrojnych (walki);
- 11) określanie cech osobowości decydentów i innych osób funkcyjnych organów zarządzania kryzysowego oraz kierowania systemami wspomaganie, a także metod kształtowania tych cech;
- 12) wykrywanie prawidłowości zachodzących w pionowych i poziomych relacjach interpersonalnych oraz w relacjach człowiek–środek czy urządzenie techniczne wspomaganie zarządzanie kryzysowe;
- 13) wykrywanie metod i zasad wpływania na nastroje, zachowania i postawy funkcyjnych organów zarządzania kryzysowego oraz personelu technicznego;
- 14) doskonalenie form i metod przekazywania i przyswajania wiedzy o zarządzaniu kryzysowym i sterowaniu systemami wspomaganie tego zarządzania.

Przestrzeń pojęciowa sprawczych czynników zarządzania kryzysowego

Przestrzeń pojęciową „sprawczych czynników zarządzania kryzysowego” tworzy zbiór wszelkich terminów symbolizujących myślowe odzwierciedlenia całościowych ujęć istotnych cech stanów powodowanych stosowaniem i tworzeniem się informacji w procesach organizowania działalności organów i wydzielanych sił zarządzania kryzysowego.

Cele nauki, a tym samym dyscypliny naukowej czy w końcu specjalności naukowej, splatają się z jej funkcjami. Przy czym ogólne funkcje różnych nauk mogą być jednakowe, natomiast cele są różne. W *Wielkiej encyklopedii powszechnej* wymienia się cztery ogólne funkcje nauki: diagnostyczne, prognostyczne, instrumentalno-techniczne i humanistyczne. Zarządzanie kryzysowe spełnia te funkcje, więc słusznie niektórzy teoretycy⁵ wymieniają je między innymi jako funkcje kierowania (zarządzania, dowodzenia, administrowania) w sytuacjach kryzysowych. Inni teoretycy proponują dłuższą ich listę, choć w dużej części pokrywającą się (zarówno w nazwie, jak i w treści) z ogólnymi funkcjami nauki. Do funkcji związanych z poznawczymi celami (zadaniami) zarządzania kryzysowego zaliczane są funkcje: „deskryptywna (opisująca), eksplikatywna (wyjaśniająca), diagnostyczna, metodologiczna, systematyzująca, prognostyczna, a do tych, które są związane z celami praktycznymi: racjonalizująca, organizatorska, techniczna i efektywnościowa”⁶.

Uogólniając, funkcje zarządzania kryzysowego można sprowadzić do dwóch grup: funkcji poznawczych i funkcji praktycznych.

Do grupy funkcji poznawczych można zaliczyć:

- funkcję diagnostyczną – polegającą na badaniu, opisywaniu i wyjaśnianiu zjawisk związanych z systemami (i procesami) zarządzania kryzysowego oraz sterowania systemami wspomaganie decyzji;
- funkcję prognostyczną – polegającą na wykrywaniu ogólnych praw przebiegu zjawisk związanych z systemami i procesami zarządzania kryzysowego i umożliwia – na tej podstawie z uwzględnieniem wpływu otoczenia – przewidywanie ich rozwoju i konsekwencje z tym rozwojem związane.

Do grupy funkcji praktycznych można zaliczyć:

- 1) funkcję dydaktyczną – polega na działaniach zmierzających do przyswojenia wiedzy o zarządzaniu kryzysowym i nabycia umiejętności przez określoną część społeczności, przede wszystkim administracji rządowej i samorządowej;
- 2) funkcję racjonalizującą — polega na zastosowaniu zdobytej wiedzy do doskonalenia i projektowania systemów zarządzania kryzysowego i ratownictwa.

⁵ Zob. B. Kulińczyk, *Rozważania o teorii dowodzenia*, „Myśl Wojskowa” nr 4/1971, s. 4-5.

⁶ Zob. P. Sienkiewicz, *Stan obecny i perspektywy rozwoju współczesnej teorii dowodzenia*, „Myśl Wojskowa” nr 12/1982, s. 84-86.

Przedmiot badań specjalności naukowej „zarządzanie kryzysowe” w obszarze wiodących problemów nauki o bezpieczeństwie

Do określenia zakresu rzeczywistości badanego przez specjalność naukową zarządzanie kryzysowe konieczne jest wyznaczenie i scharakteryzowanie klasy obiektów, jakimi ta specjalność się zajmuje, a następnie ustalenie obszaru zainteresowań badawczych.

Stosując kolejne przybliżenie jako metodę uściślenia zakresu badanej rzeczywistości oraz przyjmując za punkt wyjścia hierarchiczne szczeble rozwoju rzeczywistości, można wstępnie stwierdzić, że zainteresowania specjalności naukowej zarządzanie kryzysowe mieszczą się w obszarze systemów społeczno-kulturowych. System społeczno-kulturowy szeroko rozumiany jako dystrybutywny zbiór trzech uporządkowanych warstw elementów materialno-technicznych, ludzkich i kulturowych jest budulcem, z którego ludzie tworzą różnego rodzaju organizacje zmierzające do osiągnięcia określonych celów. Spośród różnorodnych organizacji w obszarze zainteresowań zarządzania kryzysowego mieszczą się wyspecjalizowane rodzaje służb i komponenty sił zbrojnych, czyli wyposażone w wysoce specjalistyczne środki i urzędnicy organizacje mundurowe oraz inne formacje powołane do spełniania celów szeroko pojmowanego bezpieczeństwa i ratownictwa.

W każdej organizacji, traktowanej również jako system działania, występuje człon kierowniczy, nazywany w tego typu organizacjach systemem kierowania (zarządzania, dowodzenia, administrowania). Ma się wtedy do czynienia z obiektem badań rozumianym materialnie. Można jednak również wyodrębnić obiekt badań pod względem funkcjonalnym, albo inaczej czynnościowym. Otóż wychodząc z założenia, że zarządzanie kryzysowe jest działaniem, to obszar realnej rzeczywistości, jakim jest działanie, można podzielić dychotomicznie na działania wykonawcze i działania kierownicze. W działaniach kierowniczych można wyodrębnić takie, które dotyczą kierowania przygotowaniem i prowadzeniem działań z użyciem wyspecjalizowanych sił i środków, a więc zarządzania kryzysowego i ratownictwa.

Charakteryzując system zarządzania kryzysowego jako przedmiot badań, można stwierdzić, że jest on konkretnym, społeczno-technicznym systemem działania, ponieważ tworzą go realne (określone fizycznie, czasowo i przestrzennie) elementy, to znaczy ludzie wykorzystujący w swym działaniu środki materialno-techniczne. Wśród innych, należących do niezamkniętego zbioru, cech systemu zarządzania kryzysowego jako przedmiotu badań można wymienić:

- 1) **Niesamoistność i bytową pochodność** – ponieważ system zarządzania kryzysowego jest celowo tworzony przez ludzi do powodowania sprawnego działania wykonawczych systemów działań antykryzysowych czy ratowniczych.
- 2) **Niesamodzielność** – ma cel i sens istnienia wtedy i tylko wtedy, gdy istnieją wykonawcze systemy działań antykryzysowych lub ratownicze.

- 3) **Rozmyślność** – zdolny jest do samodzielnego określenia i modyfikacji celów działania.
- 4) **Ekwifinalność** – zdolny jest do osiągnięcia celów w różny sposób, przy różnych warunkach początkowych.
- 5) **Hierarchiczność** – między jego elementami, będącymi również systemami, występują między innymi pionowe relacje zwierzchnictwa i podporządkowania.
- 6) **Otwarcie** – zawsze prowadzi z otoczeniem wymianę informacji oraz dóbr materialnych i energetycznych (czyli jest względnie odosobniony).
- 7) **Rozwojowość** – zdolny jest do samodoskonalenia się i rozwoju.
- 8) **Szczególna złożoność** – składa się z ludzi i różnorodnych środków materialno-technicznych, powiązanych różnorodnymi relacjami tworzącymi rozgałęzione struktury.
- 9) **Przewaga procesów informacyjno-decyzyjnych** – zasadnicza działalność systemu zarządzania kryzysowego polega na zbieraniu (lub pozyskiwaniu) informacji, przetwarzaniu ich między innymi w informacje decyzyjne. Procesy związane z przetwarzaniem materii i energii nie mają istotnego znaczenia.
- 10) **Dynamizm** – wraz z upływem czasu zmienia swoje cechy.
- 11) **Adaptacyjność** – potrafi reagować na zmiany otoczenia, dostosowując się lub wpływając na te zmiany.
- 12) **Indeterminizm** – wynik jego działania nie jest do przewidzenia w 100%.
Na takie same bodźce nie zawsze odpowiada taką samą reakcją.

Uznając systemy zarządzania kryzysowego i ratownictwa oraz ich elementy wspomagania za przedmiot badań specjalności naukowej zarządzanie kryzysowe, można stwierdzić, że szczegółowymi przedmiotami badań będą elementy systemów, relacje między ich elementami i relacje z otoczeniem. Przy czym systemy zarządzania kryzysowego i ratownictwa, mając cechę dynamiczności, powinny być rozpatrywane zarówno w statyce, jak i podczas funkcjonowania, czyli w procesie zarządzania kryzysowego w różnych warunkach przeobrażającego się i oddziałującego na nie otoczenia. Niezależnie od zmieniającego swe cechy przedmiotu badań specjalności naukowej zarządzanie kryzysowe, zmieniają się również możliwości jego badania wraz z rozwojem nauk, przesuując granice poznania przedmiotu badań.

W myśl klasycznych kryteriów definiowania nauki, po określeniu przedmiotu badań niezbędne jest wskazanie punktu widzenia albo względu badania, z jakiego dany przedmiot jest analizowany. Tym ogólnym względem badawczym w odniesieniu do zarządzania kryzysowego jest sprawność lub efektywność kierowania (zarządzania, dowodzenia, administrowania, sterowania), a tym samym sprawność funkcjonowania systemów zarządzania kryzysowego i ich systemów

wspomagania. Sprawność tych systemów zależy od wielu czynników, do których między innymi należą:

- 1) struktura organizacyjna,
- 2) proces informacyjny i proces decyzyjny,
- 3) wyposażenie w techniczne środki kierowania,
- 4) cechy osobowo-zawodowe organów zarządzania kryzysowego,
- 5) wzajemne związki między jednostkami i grupami społecznymi w systemach zarządzania kryzysowego oraz ich związki z otoczeniem,
- 6) metodyka wykonywania zadań.

Dlatego zmierzając do uzyskania jak najwyższej sprawności systemów zarządzania kryzysowego, należy rozpatrywać przedmiot badań specjalności naukowej zarządzania kryzysowego w wielu aspektach uwzględniających różne czynniki wpływające na tę sprawność. Biorąc to pod uwagę, można wyszczególnić następujące aspekty:

- 1) **ogólnoteoretyczny** – obejmujący badania zmierzające do wykrycia praw i określenia zasad zarządzania kryzysowego oraz rozwijający metodologię badań;
- 2) **organizacyjny** – obejmujący badanie struktury i funkcjonowania systemów zarządzania kryzysowego zarówno w czasie pokoju, kryzysu, jak i w czasie wojny;
- 3) **techniczny** – związany z badaniem aktualnych możliwości i perspektyw rozwoju wyposażenia technicznego organów zarządzania kryzysowego, w tym z projektowaniem systemów kierowania siłami antykryzysowymi i ratowniczymi, jak i sterowania (kierowania) środkami ratowniczo-gaśniczymi czy też technicznymi systemami wspomaganie zarządzania kryzysowego (telekomunikacja i informatyka);
- 4) **informacyjno-decyzyjny** – obejmujący badanie procesów zdobywania, pozyskiwania, gromadzenia, przetwarzania, przechowywania i przekazywania informacji, w tym podejmowania decyzji i stawiania zadań;
- 5) **metodyczny** – obejmujący badanie i doskonalenie metod funkcjonowania organów zarządzania kryzysowego w procesie zarządzania kryzysowego w czasie pokoju, kryzysu i wojny;
- 6) **psychospołeczny** – dotyczący badania cech psychicznych personelu organów zarządzania kryzysowego i związków zachodzących zarówno między jednostkami, jak i grupami społecznymi tych organów. Ze względu na ten aspekt bada się objawy i przyczyny zachowań personelu, procesy ich świadomości oraz ich stosunek do otoczenia, zwłaszcza do techniki teleinformatycznej – w związku z potrzebą wypracowania metod najefektywniejszego wykorzystania środków wspomaganie decyzji i zachowania żywotności organów zarządzania kryzysowego;
- 7) **dydaktyczny** – dotyczący doboru i kształcenia kadr organów zarządzania kryzysowego i umiejętności sterowania ich systemami wspomaganie.

Lista aspektów, według których można rozpatrywać przedmiot badań zarządzania kryzysowego, nie jest zamknięta, gdyż wraz z rozwojem tej specjalności naukowej, jak i innych nauk, może się wydłużyć.

Struktura specjalności naukowej „zarządzanie kryzysowe” w obszarze wiodących problemów nauki o bezpieczeństwie

Ponieważ zarządzanie kryzysowe w tym uzasadnieniu traktowane jest jako specjalność naukowa, to jej części składowe można nazwać obszarami problemowymi. Aby uniknąć różnorodności i dowolności, przede wszystkim niezbędne jest metodyczne podejście do tego zagadnienia.

Specjalność naukowa jest działem dyscypliny wyodrębnionym ze względu na istnienie w ramach przedmiotu badań jego ważnej strony, aspektu, tzw. subpodmiotu. Specjalność wyodrębnia się przedmiotowo. Podział na specjalności powinien obejmować cały obszar zainteresowań dyscypliny naukowej nauki o bezpieczeństwie i być w miarę możliwości rozłączny. Ponadto powinien być dokonany według określonego kryterium. Kryteriami podziału mogłyby być między innymi: cele, funkcje zarządzania kryzysowego oraz aspekty badawcze. Spośród tych kryteriów najbardziej przydatne są aspekty badań, zwłaszcza że nie tylko umożliwiają objęcie badaniami całego zakresu współczesnego obszaru zainteresowania specjalności naukowej zarządzania kryzysowego, ale ponadto pozwalają na powstawanie nowych specjalności w sytuacji rozpatrywania przedmiotu badań z jeszcze innego niż dotychczas punktu widzenia. W wypadku rozszerzenia obszaru zainteresowań specjalności naukowej zarządzanie kryzysowe, ich liczba nie ulegałaby zmianie, gdyż zwiększony obszar rozpatrywany byłby w tych samych aspektach.

Obszar zainteresowania związany z aspektem ogólnoteoretycznym może przyjąć nazwę np. podstawy zarządzania kryzysowego, ogólna teoria zarządzania kryzysowego itp. Nazwa obszaru zainteresowania w specjalności zarządzanie kryzysowe powinna swym zakresem obejmować możliwie dokładnie treści – problemy w niej rozwiązane i rozwiązywane, charakteryzujące specjalność naukową zarządzanie kryzysowe i dotyczące ogólnych zagadnień kierowania.

Obszar zainteresowania naukowego o nazwie „**TEORIA ZARZĄDZANIA KRYZYSOWEGO**” może obejmować:

- 1) historię zarządzania (reagowania) kryzysowego,
- 2) założenia filozoficzne (ontologię, epistemologię i metodologię),
- 3) metateorię zarządzania kryzysowego (miejsce we współczesnej klasyfikacji nauk, cele i funkcje, przedmiot badań i jego aspekty, części składowe – strukturę wiedzy o zarządzaniu kryzysowym),
- 4) podstawowy aparat pojęciowy (istota, cele i definicje zarządzania kryzysowego, system zarządzania kryzysowego),

- 5) funkcje zarządzania kryzysowego,
- 6) zasady i wymagania zarządzania kryzysowego,
- 7) formy i metody kształcenia oraz szkolenia kierownictw i sił,
- 8) kierunki rozwoju zarządzania kryzysowego.

Realizując przyjęte założenie odnoszenia obszaru zainteresowania w specjalności naukowej zarządzanie kryzysowe do aspektów badań, uzasadnione jest przyjęcie nazwy „**SYSTEMY ZARZĄDZANIA KRYZYSOWEGO**” dla problematyki związanej z aspektem organizacyjnym albo systemowym. Przedmiotem badań tak nazwanej problematyki byłyby: struktury systemów zarządzania kryzysowego i ratownictwa rozumianych rzeczowo i funkcjonalnie. W związku z tym określa się pojęcia, bada i klasyfikuje elementy systemów i relacje między nimi oraz z otoczeniem, struktury organizacyjne organów zarządzania kryzysowego. Określa się wymagania stawiane poszczególnym funkcyjnym i zespołom w świetle misji, jaką mają do spełnienia w czasie pokoju, kryzysu i wojny. Formułuje się także kryteria oceny.

Wśród problemów do rozwiązywania można wymienić doskonalenie struktur systemów zarządzania kryzysowego z uwzględnieniem różnego rodzaju aktualnych ograniczeń, a także projektowanie struktur systemów zarządzania kryzysowego (w tym organów kierowniczych) w przewidywaniu ich rozwoju, związanego z wprowadzaniem nowego wyposażenia do sił przewidzianych do działań antykryzysowych i ratowniczych oraz wyposażenia organów zarządzania kryzysowego w nowe środki techniczne. Rozwiązywanie tych problemów wiąże się również z określaniem zakresów obowiązków, uprawnień i odpowiedzialności. W ramach tej tematyki rozwiązywane powinny być również problemy stanowisk kierowania (zarządzania, dowodzenia, administrowania), w tym między innymi: rozmieszczanie, przemieszczanie, odtwarzanie, zachowanie żywotności. W tej tematyce mogą być również rozwiązywane problemy związane z określaniem wymagań pod adresem technicznych środków kierowania.

Wynikiem rozwiązywanych problemów teoretycznych i praktycznych w obszarze tej tematyki powinny być:

- 1) projekty struktur spełniających stawiane wymagania;
- 2) szczegółowe metody projektowania systemów zarządzania kryzysowego z uwzględnieniem właściwości rodzajów komponentów sił specjalistycznych, w tym metody optymalizacji.

Techniczne środki kierowania traktowane są jako składnik systemu zarządzania kryzysowego i w związku z tym uzasadnione jest rozwiązywanie związanych z nimi problemów w obszarze tematycznym – „**SYSTEMY I SIECI TELEINFORMATYCZNE**”, zajmującym się badaniem systemów wspomaganie kierowania (zarządzania, dowodzenia, administrowania i sterowania) nimi, mimo że zakres problemów dotyczących zwłaszcza systemów sterowania (kierowania) środkami ratowniczo-gaśniczymi uzasadniałby wyodrębnienie ich do rozwiązywania

w tematyce związanej z aspektem technicznym. Dlatego też wynikiem badań w obszarze nazwanym systemy i sieci teleinformatyczne zarządzania kryzysowego powinny być także między innymi projekty oraz metody projektowania i szeroko rozumianej eksploatacji:

- 1) systemów sterowania (kierowania) systemami gaśniczymi, ostrzegania czy ratownictwa;
- 2) systemów zdobywania (zbierania, pozyskiwania), gromadzenia (przechowywania), przetwarzania, udostępniania i przesyłania informacji (systemów i sieci teleinformatycznych);
- 3) wozów dowodzenia, wozów dowódczo-sztabowych oraz innych środków mechanizacji i automatyzacji czynności w procesie zarządzania kryzysowego.

Obszar problemowy odpowiadający aspektowi informacyjno-decyzyjnemu i metodycznemu może przyjąć nazwę „**METODYKA PROCESÓW INFORMACYJNO-DECYZYJNYCH**”, ponieważ przedmiotem jego badań są procesy informacyjne i procesy decyzyjne (stanowiące szczególną postać procesów informacyjnych) oraz metody, techniki i procedury. Problematyka ta, poprzez przedmiot badań, powiązana jest z teorią informacji, zaliczaną do cybernetyki, i z teorią podejmowania decyzji utożsamianą z badaniami operacyjnymi lub zaliczaną do prakseologii. Główny wysiłek nie jest skierowany na badanie ogólnych właściwości (ilości i jakości) informacji, ale na racjonalizację procesów zdobywania, pozyskiwania, przechowywania, przetwarzania i przesyłania informacji. Wskazuje to na ścisły związek z informatyką, która stanowiąc wyspecjalizowany dział teorii informacji, łączy się jednocześnie z teorią podejmowania decyzji, zajmującą się optymalizacją decyzji przy pomocy metod matematycznych lub (w nurcie psychologicznym) wyjaśnianiem i przewidywaniem procesów decyzyjnych.

W wyniku rozwiązywania problemów związanych z procesami informacyjno-decyzyjnymi w zarządzaniu kryzysowym powinny powstawać metody racjonalnego przebiegu procesów informacyjnych (w tym z wykorzystaniem środków teleinformatycznych) i zasady oraz metody podejmowania racjonalnych decyzji, głównie w związku z przygotowaniem i prowadzeniem działań antykryzysowych i rozległych akcji ratowniczych. Można do niej zaliczyć:

- 1) analizy zadań i oceny sytuacji,
- 2) kalkulacje taktyczno-operacyjne,
- 3) planowanie,
- 4) stawianie zadań,
- 5) organizowanie kierowania (zarządzania, dowodzenia) i zabezpieczenia działań z użyciem zróżnicowanych specjalistycznie komponentów zgrupowań antykryzysowych i ratowniczych,
- 6) sporządzanie dokumentacji zarządzania kryzysowego,
- 7) kontrolę.

Aspektowi psychospołecznemu odpowiada obszar problemowy pod nazwą „**PSYCHOLOGIA I SOCJOLOGIA ZARZĄDZANIA KRYZYSOWEGO**”. Można tu zaliczyć między innymi:

- 1) osobowościowe uwarunkowania zarządzania kryzysowego,
- 2) układy społeczne „decydent-podwładni”,
- 3) psychologiczne uwarunkowania funkcji zarządzania kryzysowego,
- 4) psychologię decyzji,
- 5) wydolność psychiczną funkcyjnych organów zarządzania kryzysowego,
- 6) dostosowanie technicznych środków kierowania i warunków pracy do możliwości psychofizycznych operatorów i ich potrzeb społecznych,
- 7) kulturę zarządzania kryzysowego,
- 8) zarządzanie kryzysowe jako proces społeczny,
- 9) socjologiczne uwarunkowania zarządzania kryzysowego.

Liczba części składowych specjalności naukowej zarządzanie kryzysowe jest kwestią umowną. Obecnie trudno byłoby jednoznacznie rozstrzygnąć tę kwestię, gdyż nawet przyjęcie kryterium podziału niezupełnie ją rozwiązuje. Nie jest to jednak najistotniejsze, ponieważ nie wpływa hamująco na rozwój tej specjalności naukowej.

Charakteryzując specjalność naukową zarządzanie kryzysowe, napotyka się często na trudności wynikające z niejednakowego definiowania i rozumienia samej nauki bądź przedmiotu badań i aspektów badawczych, nie mówiąc już o celach (zadaniach), funkcjach i zakresie albo strukturze tej nauki. Jednak niejednolitość ta nie tylko nie wywiera ujemnego wpływu na rozwój specjalności naukowej zarządzanie kryzysowe, ale nawet mu sprzyja. Na potwierdzenie tej tezy warto przytoczyć słowa Jana Szczepańskiego: „Sama definicja nauki o niczym nie przesądza, gdyż dana dyscyplina naukowa nie znajduje się w gotowej formie, zamkniętej i niezmiennej, pozwalającej się ująć w precyzyjnej definicji, lecz jest zawsze zmieniającym się systemem poglądów, teorii, hipotez i twierdzeń, zagadnień i pytań, na które pracownicy naukowi szukają odpowiedzi, nieraz burząc to, co jeszcze niedawno było uważane za niezmiennie osiągnięcie”⁷.

Reasumując, można stwierdzić, że zarządzanie kryzysowe może być specjalnością naukową w dyscyplinie nauk o bezpieczeństwie, mającą za przedmiot badań systemy zarządzania kryzysowego i systemy wspomagania decyzji wszystkich poziomów kierowania, rozpatrywany w różnych aspektach, w celu zwiększenia sprawności (efektywności) kierowania (zarządzania, dowodzenia, administrowania) formacjami specjalistycznymi. Jest nauką empiryczną, spełniającą funkcje teoretyczne i praktyczne, powiązaną z innymi naukami i dyscyplinami zarówno wśród nauk społecznych, jak i nauk „pokrewnych”. Jest nauką, w której do rozwiązywania

⁷ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa 1961, s. 7-8.

problemów wykorzystuje się różne metody naukowe: empiryczne, logiczne, metody projektowania i inne⁸.

Posiada wypracowane własne metody badawcze w dwóch obszarach, tj. metody zbierania danych i metody analizy danych.

W obszarze pierwszym możemy mówić o dwóch oryginalnych metodach badawczych: eksperymencie terenowym w zarządzaniu kryzysowym oraz o eksperymencie laboratoryjnym w zarządzaniu kryzysowym.

W obszarze drugim możemy mówić o metodach wielokryterialnej analizy porównawczej (WAP) w zarządzaniu kryzysowym. W ramach metod WAP w zarządzaniu kryzysowym można wyróżnić:

- 1) metody WAP oparte na statystycznej analizie danych,
- 2) metody WAP oparte na regułach logiki rozmytej,
- 3) metody WAP oparte na analizach symbolicznych.

W tej sytuacji w ramach specjalności naukowej „zarządzanie kryzysowe” na dzień dzisiejszy można wyróżnić tematycznie następujące obszary zainteresowań naukowych:

- 1) teoria zarządzania kryzysowego,
- 2) systemy zarządzania kryzysowego,
- 3) systemy i sieci teleinformatyczne,
- 4) metodyka procesów informacyjno-decyzyjnych,
- 5) psychologia i socjologia zarządzania kryzysowego.

LITERATURA:

1. Z. CACKOWSKI, J. KMITA, J. SZANIAWSKI (red.), *Filozofia a nauka. Zarys encyklopedyczny*, Ossolineum, Wrocław 1987.
2. W. KIEŻUN, *Podstawy organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1980.
3. B. KULIŃCZYK, *Rozważania o teorii dowodzenia*, „Myśl Wojskowa” nr 4/1971.
4. P. SIENKIEWICZ, *Stan obecny i perspektywy rozwoju współczesnej teorii dowodzenia*, „Myśl Wojskowa” nr 12/1982.
5. J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa 1961.
6. R. WRÓBLEWSKI, *Taktyka ogólna jako dyscyplina naukowa*, rozprawa habilitacyjna, Wyd. WAP, Warszawa 1987.

⁸ Por. ibidem, s. 8.

CRISIS MANAGEMENT AS A SPECIALTY IN THE ACADEMIC DISCIPLINE OF SECURITY STUDIES

Abstract. In a proces of scientific knowledge acquisition it is very important to properly establish the area of subject studies allowing for adequate realisation of the researches within a given field. That is why in Poland, after the changes in qualification of academic areas introduced with the Resolution of the Central Commission for the Titles and Academic Degrees from the 28th of January 2011, changing the resolution on establishing of academic and artistic subjects, and academic and artistic disciplines (M.P 2011 nr 14 pos. 149) there is a need of discussion on the issue, with respect to security studies. The need applies to groups of subjects withing the newly established disciplines, and to extraction out of it essential academic specialties. In view of this, the author of article decides to present a possible way of approaching the issue in reference to one of the disciplins – the security studies. The subject of disscusion refers to the field of crisis management, with the aim of proving that its subject area fits into general criterias of recognition of it, as a specialty field within a group of security studies.

